

# Dynamika związku małżeńskiego jako predyktor sytuacji rozwodowej

Mieczysław Plopa\*

Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa

Teresa Zajdlc-Plopa

Elbląska Uczelnia Humanistyczno-Ekonomiczna, Elbląg

Karol Karasiewicz

Uniwersytet Gdański, Gdańsk

## DYNAMICS OF QUALITY OF MARRIAGE AS A PREDICTOR OF DIVORCE SITUATION

The following scientific research concerns chosen factors contributing to marriage breakdown/stability. The time period, which passes since the moment of getting married up to undertaking steps aiming at its cancelling (usually by one side) is very different. The article analyzed the problem: What is the dynamics of marriage satisfaction with respect to partners from stable relationships and those breaking down, is it possible to predict pro-divorce tendencies of wives and/or husbands basing on this dynamics (taking into consideration gender, marriage seniority, similarity of delivered evaluations)? The analysis referred to two groups of marriages: 1) Marriages under divorce proceedings (800 couples), 2) Well matched marriages (800 couples) with regard to marriage seniority, level of education and number of children, which constitute a comparative group. The following research aims at satisfaction from marriage at its different stages (Cantril's Ladder). The results of the study have shown that partners from stable relationships present a similar dynamics of satisfaction from marriage whereas for partners during a divorce, the evaluation of the quality of marriage becomes regressive with time, the assessments of husbands and wives become divergent (wives tend to be more dissatisfied than husbands).

**Key words:** marriage, divorce, stability, satisfaction, marriage seniority

### WPROWADZENIE

Temat rozwodów jest niezmiennie przedmiotem badań naukowców zajmujących się zagadnieniami dotyczącymi życia rodzinnego, czego dowodem jest ponad 2000 publikacji w ostatniej dekadzie (Amato, 2010). W Stanach Zjednoczonych corocznie rozwodem kończy się 2% wszystkich małżeństw. Prognozy demograficzne natomiast sugerują, że rozwodem zakończy się od 43 do 46% obecnych małżeństw (Schoen i Canudas-Romo, 2006). Prawdopodobieństwo rozpadu małżeństw oraz związków kohabitacyjnych w Stanach Zjednoczonych jest większe niż w innych krajach. Więcej niż 1/5 amerykańskich małżeństw rozwodzi się w trakcie pierwszych 5 lat małżeństwa, to jest dwukrotnie więcej niż w innych zachodnich krajach.

W Polsce w latach 1995-2002 orzekano średnio 40-45 tys. rozwodów, to obecnie liczba ich bardzo szybko wzrasta, w latach 2005-2012 ich liczba przekracza zdecydo-

wanie 60 tysięcy. Na przykład w 2009 roku sądy przeprowadziły ich już 72 tysiące, co oznacza, że na 100 nowo zawartych małżeństw było 35 rozwodów. Małżonkowie średnio przeżywają ze sobą 15 lat. W ponad 2/3 przypadków powództwo składa kobieta. Najczęstsze przyczyny (według statystyk sądowych) to: niezgodność charakterów, zdrada, trwały związek uczuciowy z inną osobą, alkoholizm współmałżonka (Lavner i Bradbury, 2012).

Polska nie jest krajem wyjątkowym, pod względem statystyk rozwodowych wyprzedza nas wiele krajów europejskich. Do tych, w których rozpada się przynajmniej połowa małżeństw należą Austria, Belgia, Białoruś, Czechy, Estonia, Finlandia, Hiszpania, Lichtenstein, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Norwegia, Rosja, Szwecja, Szwajcaria, Ukraina. Europa nie jest wyjątkiem, stosunkowo dużą liczbę rozwodów notuje się w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii, Japonii, Kubie, Zjednoczonych Emiratach Arabskich (Przybyła-Basista, 2006; Plopa i Zajdlc-Plopa, 2011).

Biorąc pod uwagę społeczne, ekonomiczne konsekwencje rozwodów w wielu krajach zaczyna się myśleć o próbach powstrzymania tego niepokojącego trendu. Badacze zauważają, że zbyt liberalne prawo rozwodowe przyczynia się często do podejmowania zbyt pochopnych decyzji

\* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Mieczysław Plopa, Wydział Psychologii, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, ul. Pawia 55; 01-030 Warszawa. plopa@vizja.pl

o rozwodzie jako „metodzie” na problemy rodzinne i małżeńskie (Przybyła-Basista, 2004, 2006; Gonzalez i Viitanen, 2009; Rhoades i Stanley, 2011; Antle i in., 2011; Hawkins, Willoughby i Doherty, 2012). Wzrasta społeczna świadomość, że budowanie zdrowego społeczeństwa wiąże się z upodmiotowieniem rodziny i przywróceniem jej szczególnego znaczenia. Potrzebna jest korekta prawa utrudniająca rozwody w sensie podejmowania prób „pracy nad związkiem”, co może wiązać się z lepszym rozumieniem procesów związanych z dezintegracją rodziny a w szczególności problemów rozwojowych dzieci. W sensie psychologicznym rozwód może być zatem rozumiany jako długotrwała sytuacja kryzysowa, wymagająca przeprowadzenia szeregu zmian w odniesieniu do sytuacji osobistej małżonków, zakończenia relacji małżeńskiej i zrekonstruowania rodziny, aby mogła ona funkcjonować według nowej, zmienionej formuły (Bix, 2002; Beisert, 2000; Plopa, 2002; Przybyła-Basista, 2006; Zajdlc-Plopa, 2009).

W badaniach nad zagadnieniem rozwodu wiele uwagi poświęca się jego prekursorom. Ważną przesłanką kulturowego kontekstu życia współczesnego człowieka jest powszechne wręcz przekonanie o konieczności jego rozwoju osobistego i samorealizacji w różnych obszarach życia. Skutkiem takiej filozofii życia jest permanentna kontrola własnych pragnień i potrzeb, co może sprzyjać zrywaniu jednych związków i tworzeniu nowych, jak również definiowaniu zbyt wysokich, często nierealnych oczekiwań wobec potencjalnego małżeństwa. Wykreowane wyobrażenia, niespełnione potrzeby i pragnienie zmiany partnera są często powodem rozpadu związku. Można zatem przypuszczać, że kulturowy indywidualizm ukierunkowany na akceptację rozstania generuje wyższy wskaźnik rozwodów (Demo i Buehler, 2013).

Na wzrost prawdopodobieństwa rozpadu małżeństwa wpływają również czynniki socjodemograficzne oraz wynikające z cyklu życia. Bardziej narażone na rozwód są na przykład pary z rodzin z mniejszymi dochodami, niższym stopniem wykształcenia, zawierające związek w zbyt wczesnym wieku, żyjące przed ślubem w konkubinacie lub wcześniej posiadające dzieci (Amato, 2010; Rhoades, Stanley i Markman, 2009; Scott i in. 2013). Inne czynniki kojarzone z podwyższonym ryzykiem rozstania to rozwód rodziców, niepewność kariery zawodowej, życiowej w różnych obszarach, kryzys wartości religijnych (Crowell, Treboux i Brockmeyer, 2009).

Na przewidywany wzrost wskaźnika rozwodów ma wpływ wiele innych powiązanych ze sobą czynników. Często wskazywanymi przyczynami rozpadu małżeństw jest brak właściwej komunikacji między partnerami, utrata poczucia bycia kochanym i docenianym czy też seks pozamałżeński (Amato i Previti, 2003). Zdrady są podstawowym motywem podejmowania działań prorozwodowych obserwowanych w wielu krajach. Pozytywne interakcje oraz małżeńską satysfakcję rujnują przedmiotowe interakcje, takie jak nadmierna krytyka, agresywna postawa, odmowa komunikacji i współpracy na rzecz związku. Jak wskazuje wiele badań istnieje duża

zależność między zachowaniem agresywnym partnerów (partnera) a rozpadem małżeństwa (Huesmann, Dubow i Boxer, 2009). Pomimo, że wyznacznikiem prawdopodobieństwa rozwodu jest wysoki poziom negatywnych interakcji i domowych konfliktów, małżeństwa z niewielkimi tego typu problemami również są narażone na ryzyko rozwodu, jeżeli konstruktywne zaangażowanie partnerów jest zbyt małe (Amato i Hohmann-Marriott, 2007).

Do rozpadu małżeństwa przyczyniają się także problemy wynikające z podmiotowych uwarunkowań któregoś z partnerów (neurotyzm, zachowania antyspołeczne, nadużywanie substancji psychoaktywnych (narkotyki, alkohol itp.), częste ujawnianie negatywnych emocji, zaburzenia psychiczne oraz bezkompromisowość w relacji (Hertenstein, Hansel, Butts i Hile, 2009). Jako główne powody rozstania rozwodnicy często podają również brak zgodności charakterów, zbyt duże oddalenie się od siebie oraz problemy osobiste.

Do podstawowych teorii próbujących wyjaśnić znaczenie predyktorów (konstruktów zdarzeń poprzedzających rozwód) rozpadu związków można zaliczyć: teorię wymiany społecznej, teorię systemową rodziny, kaskadowy model przebiegu rozwodu, jak i różnorodne bardziej szczegółowe modele tworzone do badań nad zwiastunami rozwodu.

W kontekście teorii społecznej wymiany można stwierdzić, że tendencje prorozwodowe są wyznaczone przez stosunek atrakcyjności małżeństwa do atrakcyjności alternatywy – zakończenia związku. Osoby będące w bliskich związkach mogą porównywać potencjalne swoje wybory – zyski i koszty obecnego związku z zyskami i kosztami nowego, ewentualnie pozostania samotnym. Teoretycznie, opuszczenie związku z przewagą zysków będzie rozważane tylko w przypadku, gdy w obszarze decyzyjnym będą możliwe bardziej odpowiednie i atrakcyjne alternatywy (Hilton i Anderson, 2009).

Inne koncepcje określane jako kaskadowy model przebiegu procesu (Demo i Buehler, 2013) ujmują rozpad małżeństwa jako kaskadowy proces, który zawiera rozwijające się negatywne małżeńskie zachowania: krytycyzm, pogarda, postawa obronna, oddalanie się, wycofanie prowadzące do obniżenia satysfakcji z małżeństwa, rozważanie separacji i ostatecznie rozwodu. Proces ten jest wzmacniany poprzez świadomość bezcelowości, zbyteczności małżeństwa.

Wiele danych wyjaśniających tło rozwodowe wynika z systemowego podejścia do procesów rodzinnych. Pozwala ono zauważyć, że krzyżujące się efekty i skutki uboczne, na przykład problemy behawioralne dziecka, wychowawcza efektywność i skuteczność rodzica wpływają na skłonność do rozwodu. Skutki uboczne zachodzą wewnątrz osoby (np. ojcowska efektywność w stosunku do osobistej skłonności do rozwodu). Natomiast krzyżujące się efekty zachodzą wewnątrz pary (np. ojcowska efektywność w stosunku do skłonności rozwodowych swej żony). Teoretycznie, czynienie z dzieci kozłów ofiarnych, czy ich włączanie (triangulacja, koalicje) w problemy małżeńskie może wpływać na zmniejszenie

skłonności do rozwodu, ponieważ rodzice mogą przenosić swoje emocje związane z niepokojem i brakiem satysfakcji w diadzie małżeńskiej na innych członków rodziny, co czasowo może osłabiać tendencje separacyjne. Uwzględnić należy także tezę, że na skłonność do rozwodów w dorosłym życiu ma wpływ nagromadzenie się negatywnych życiowych zdarzeń w okresie dzieciństwa (takich jak ubóstwo, przemoc, depresja rodzica). Doświadczenie lub przeżywanie podobnych doświadczeń zazwyczaj nasila emocjonalną niestabilność, generuje problemy ze zdrowiem psychicznym, w konsekwencji osłabia małżeńską spójność zwiększając tym samym ryzyko rozwodu.

Małżeńską interakcję kształtują również stresujące wydarzenia, które z biegiem czasu wpływają na postrzeganie jakości małżeństwa. Ta natomiast jest odwrotnie proporcjonalna do prawdopodobieństwa rozwodu. Teoria systemowa rodziny nasuwa konkluzję, że międzypokoleniowa transmisja rozwodu wskazuje na pozytywny związek pomiędzy rozwodem rodziców i wyższym prawdopodobieństwem rozpadu własnego małżeństwa. Związek ten jest mocniejszy, gdy rodzice obojga partnerów się rozwiedli (Demo i Buehler, 2013). W rodzinach generacyjnych potencjalni rozwodnicy doświadczali negatywnych relacji małżeńskich swoich rodziców (triangulacji, koalicji, polaryzacyjnych postaw) co w konsekwencji mogło osłabiać ich motywację na rzecz zaangażowania się w rozwój własnego małżeństwa (trudności w radzeniu sobie z konfliktami, różnicami w preferowanych zasadach, wartościach).

## PROBLEM BADAWCZY

Pomimo prowadzenia wielu badań, w dalszym ciągu trudna jest odpowiedź na pytanie, dlaczego niektóre małżeństwa pomimo braku zadowolenia ze związku trwają, a inne się rozpadają. Okazuje się w świetle niektórych analiz, że obniżanie się jakości związku związane jest z ryzykiem rozwodowym, ale niekoniecznie do niego prowadzi, gdzie jest granica, której przekroczenie prowadzi do działań prorozwodowych? (Overnall i in., 2009; Markman, Stanley i Blumberg, 2010; Schoebi, Karney i Brandbury, 2012).

Wzrasta społeczna świadomość, że budowanie zdrowego społeczeństwa wiąże się z upodmiotowieniem rodziny i przywróceniem jej szczególnego znaczenia. Potrzebna jest korekta prawa utrudniająca rozwody w sensie podejmowania prób „pracy nad związkiem”, co może wiązać się z lepszym rozumieniem procesów związanych z dezintegracją rodziny a w szczególności problemów rozwojowych dzieci. Jakie są psychospołeczne (w obecnych warunkach kulturowych) uwarunkowania podejmowania tak drastycznych decyzji? czy wynikają one z niemożności radzenia sobie ze stresem małżeńskim, czy są próbą „ucieczki” z trudnej sytuacji? Czy decyzja o rozwodzie jest protestem, ucieczką, desperackim krokiem, czy też wynika z silnej potrzeby polepszenia jakości swojego życia? Czy jest ona prostym efektem radykalnego obniżenia się jakości związku?, jeżeli tak to dlaczego niektórzy „tkwią” w związkach pustych i nie rozwodzą się?

Pytania się mnożą, gdy uwzględni się również takie zmienne jak: płeć partnerów małżeńskich, czas trwania związku, fakt posiadania dzieci, status ekonomiczny i wykształcenia małżonków, wpływy rodzin pochodzenia, orientację wobec życia małżeńskiego, preferowane style życia, poziom podobieństwa różnych obszarów osobowości.

Prawdopodobnie, jak wskazuje analiza literatury naukowej (w tym badania prowadzone w paradygmacie podłużnym) decydującą rolę odgrywają dwa rodzaje uwarunkowań:

- a) przedmałżeńskie (zawarte w szeroko rozumianym doświadczeniu każdego z małżonków i okresu znajomości przedślubnej);
- b) wynikające z doświadczenia wspólnego życia, w którym następuje konfrontacja własnych zasobów każdego z małżonków z zadaniami, które kreuje życie małżeńskie.

Statystyki jednoznacznie wskazują, że czas jaki upływa od momentu zawarcia małżeństwa do podjęcia kroków prawnych ku jego rozwiązaniu (zazwyczaj przez jedną ze stron) jest bardzo różny. Zasadne zatem jest pytanie, dlaczego poszczególnym parom jest potrzebny różny czas (od kilku miesięcy do wielu lat) na podjęcie decyzji o rozwodzie. Czy jest możliwe wyodrębnienie i opisanie czynników, które ten proces decyzyjny gwałtownie przyspieszają czy też wydłużają w czasie. Czy istnieją jakieś „czynniki ryzyka rozwodowego”, na podstawie których można określać prognozę co do trwałości związku i czasu jego trwania? (Amato i Keith, 2004; Plopa, 2007; Przybyła-Basista, 2006; Bakiera, 2009; Hawkins, Willoughby i Doherty, 2012; Scott, i in., 2013).

Wyzwanie to, aczkolwiek w ograniczonym wymiarze zostało podjęte w badaniach polskich prowadzonych pod kierunkiem autora tego tekstu<sup>1</sup>.

Dotyczą one rodzin biorących udział w procesie rozwodowym. Badania naukowe jak i wieloletnia praktyka psychologiczno-sądowa autorów wskazują na zasadność postawienia tezy zakładającej, że dynamika zmieniających się ocen swojego związku przez współmałżonków może być istotnym predyktorem stabilności – rozpadu związku. Postawiono następujące pytanie badawcze:

Jak przedstawia się dynamika satysfakcji z małżeństwa partnerów ze związków stabilnych i rozpadających się, czy na podstawie analizy tej dynamiki (uwzględniającej płeć, staż małżeński, stopień podobieństwa ocen) można przewidywać tendencje prorozwodowe żon lub (i) mężów?

H 1: Oczekuje się, że oceny swojego małżeństwa dokonywane przez żony jak i mężów ze związków stabilnych i rozpadających się istotnie się różnią.

- a) Partnerzy ze związków stabilnych wykazują podobieństwo w zakresie satysfakcji ze swojego małżeństwa niezależnie od czasu jego trwania. Satysfakcja ze związku osiąga poziom co najmniej przeciętny.

<sup>1</sup> Prezentowane analizy są fragmentem wieloletnich badań dotyczących rodzin uczestniczących w sądowym procesie rozwodowym prowadzonych pod kierunkiem M. Plopy.

- b) Partnerzy rozwodzący się ujawniają obniżający się w miarę trwania związku poziom satysfakcji z małżeństwa. Poziom niezadowolenia ze związku w różnych etapach jego trwania jest niższy u żon (brak podobieństwa z oceną mężów).
- c) Dla podejmowania decyzji prorozwodowych szczególnie ważny jest poziom satysfakcji z małżeństwa w pierwszym okresie jego trwania jak i ostatnim.

## METODA I GRUPA BADANA

Ponad 15 lat temu dla celów diagnostycznych w elbląskim ROD-K została wprowadzona do badań rozwodzących się partnerów małżeńskich tzw. Karta Informacyjna, pozwalająca na identyfikowanie określonych danych podmiotowych jak i społeczno-demograficznych (m.in. ocena związku w poszczególnych okresach, motywy zawarcia związku, warunki udanego małżeństwa, poczucie winy za rozpad małżeństwa, ocena rodziny generacyjnej). Na potrzeby niniejszego opracowania wykorzystano jedynie dane dotyczące oceny małżeństwa dokonane przez żony i mężów (drabina Cantrilla). Nadmienić można również, (jak wskazują dane statystyczne), że do zespołów specjalistów jest kierowanych około 12 procent wszystkich spraw rozwodowych. Są to zazwyczaj sprawy najtrudniejsze, stąd też sądom są potrzebne opinie biegłych psychologów, pedagogów, psychiatrów, dotyczące całych systemów rodzinnych (głównie małżonków i dzieci).

Do analiz wykorzystano wyniki badań 3200 osób. Dotyczyły one dwóch grup małżeństw:

- 1) będących w trakcie procesu rozwodowego (dane zebrane z badań prowadzonych w latach 2000 – 2012 w ROD-K w Elblągu) – 800 par;

- 2) małżeństw losowo dobranych – stanowiących grupę porównawczą (badania prowadzono w latach 2008-2012) – 800 par.

Dane dotyczące wieku badanych osób, wykształcenia, liczby posiadanych dzieci, stażu małżeńskiego prezentują kolejno Tabele 1,2,3 i 4.

## WYNIKI

### OCENA JAKOŚCI DOTYCHCZASOWEGO ŻYCIA MAŁŻEŃSKIEGO

Tabele (5 i 6) przedstawiają dokonany przez partnerów poziom oceny ich życia małżeńskiego w poszczególnych latach trwania związku w zależności od płci i od badanej grupy (rozwodnicy i grupa małżeństw określonych jako stabilne). Jest to ogólne zestawienie danych pokazujących trend dynamiki jakości związków. Wyniki zostały porównane poprzez dokonanie analizy profilowej z wykorzystaniem zmodyfikowanej procedury porównawczej *rc* Cohena wg Davida A. Kenny'ego.

Wynik analizy profili zadowolenia małżeństw pokazuje, że profile kobiet i mężczyzn z grupy kontrolnej są wzajemnie bardzo zbliżone ( $r$ -Spearmana=.97), gdzie wartość 1,0 oznacza idealną zbieżność obu profili. Natomiast profile zadowolenia kobiet i mężczyzn w grupie rozwodników nie są już aż tak zbliżone – wskaźnik podobieństwa profilowego *rc* Cohena jest niższy ( $r$ =.86), co pokazuje, że dynamika zmian zadowolenia (przynajmniej retrospektywnie) jest istotnie różna u kobiet i mężczyzn w grupie rozwodników (bo ich profile się różnią) niż u grupy kontrolnej (bo ich profile się nie różnią). Jednocześnie oszacowując profile zadowolenia z małżeństwa kobiet w obu porównywanych grupach – rozwodnicy *vs* kontrolna – podobieństwo to kształtuje się na umiarko-

### Drabina Cantrilla – ocena jakości związku przez małżonka

Jest tu narysowanych kilka „drabin”. Sam dół drabiny oznacza życie małżeńskie najgorsze jakiego mógłby Pan/i doświadczyć (ocena 0). Wierzchołek oznacza najlepsze życie małżeńskie jakiego mógłby Pan/i oczekiwać (ocena 10). Zakreśl cyfrę wskazującą na tych drabinach miejsca oznaczające Twoją ocenę jakości Twojego małżeństwa w poszczególnych okresach jego trwania.

Najlepsze życie małżeńskie jakiego mógł(a)bym się spodziewać

1 rok	2 – 4	5 – 7	8 – 10	11 – 13	14 – 16	17 – 19	20 – 22	pow. 23
10	10	10	10	10	10	10	10	10
9	9	9	9	9	9	9	9	9
8	8	8	8	8	8	8	8	8
7	7	7	7	7	7	7	7	7
6	6	6	6	6	6	6	6	6
5	5	5	5	5	5	5	5	5
4	4	4	4	4	4	4	4	4
3	3	3	3	3	3	3	3	3
2	2	2	2	2	2	2	2	2
1	1	1	1	1	1	1	1	1

Najlepsze życie małżeńskie jakiego mógł(a)bym się spodziewać

**Tabela 1**  
Wiek badanych osób (N = 3200)

Wiek	Małżeństwa stabilne				Małżeństwa w fazie rozwodu			
	żony		mężowie		żony		mężowie	
	L	%	L	%	L	%	L	%
do 30 lat	276	34.5	236	29.5	251	30.0	178	22.2
31 – 40	262	32.7	251	31.4	337	42.2	343	42.9
41 – 50	190	23.7	196	24.5	180	22.5	240	28.6
51 i więcej	72	9.1	117	14.6	43	5.4	50	6.3
Razem	800	100	800	100	800	100	800	100

**Tabela 2**  
Wykształcenie badanych osób (N = 3200)

Rodzaj wyksz.	Małżeństwa stabilne				Małżeństwa w fazie rozwodu			
	żony		mężowie		żony		mężowie	
	L	%	L	%	L	%	L	%
do 30 lat	90	11.3	78	9.7	106	13.3	112	14.0
31 – 40	89	11.0	200	25.0	216	27.0	329	41.1
41 – 50	433	54.1	374	46.7	366	45.7	258	32.2
51 i więcej	188	23.5	148	18.5	121	15.0	101	12.6
Razem	800	100	800	100	800	100	800	100

**Tabela 3**  
Liczba dzieci w badanych związkach małżeńskich (N=3200)

Liczba dzieci	Małżeństwa trwałe		Małżeństwa w fazie rozwodu	
	L	%	L	%
brak	56	7.1	25	3.1
jedno	280	35.0	276	34.5
dwoje	289	36.1	313	39.1
troje	118	14.7	131	15.0
Czworo i więcej	57	7.2	66	8.3
Razem	800	100	800	100

**Tabela 4**  
Staż małżeński badanych osób (N=3200)

Staż małżeński	Małżeństwa trwałe		Małżeństwa w fazie rozwodu	
	L	%	L	%
do roku	32	4.0	41	5.1
2 – 4	96	12.2	111	13.9
5 – 7	119	14.9	87	10.9
8 – 10	108	13.5	95	11.9
11 – 13	118	14.7	115	14.3
14 – 16	106	13.3	80	10.0
17 – 19	92	11.5	73	9.1
20 i więcej	127	15.9	198	24.7
Razem	800	100	800	100

**Tabela 5**  
Ocena przez kobiety życia małżeńskiego w poszczególnych okresach trwania związku

Ocena życia małżeńskiego w okresie	Kontrolna				Rozwodnicy				Ogółem						
	N	M	SD	Skosność	Kurtzoza	N	M	SD	Skosność	Kurtzoza	N	M	SD	Skosność	Kurtzoza
1 roku	800	8.46	2.00	-1.59	2.01	800	6.55	2.65	-0.54	-0.74	1600	7.50	2.53	-0.97	-0.05
2 – 4 lat	767	7.92	2.00	-1.25	1.20	768	5.35	2.29	-1.14	-0.93	1535	6.63	2.51	-0.52	-0.73
5 – 7 lat	680	7.77	1.86	-1.29	1.98	670	4.99	2.39	.19	-0.97	1350	6.39	2.55	-0.46	-0.88
8 – 10 lat	615	7.54	1.84	-1.30	1.71	551	4.64	2.25	.47	-0.75	1166	6.17	2.51	-0.37	-1.09
11 – 13 lat	534	7.43	1.94	-1.17	1.40	443	4.28	2.20	.64	-0.46	977	6.00	2.59	-0.28	-1.15
14 – 16 lat	443	7.26	1.94	-1.05	.99	325	4.02	2.19	.76	-0.18	768	5.89	2.60	-0.27	-1.15
17 – 19 lat	377	7.05	2.02	-1.02	.77	219	3.83	2.27	.83	-0.12	596	5.87	2.63	-0.35	-1.10
20 i powyżej	322	6.80	2.14	-0.89	.32	127	4.09	2.43	.62	-0.69	449	6.03	2.53	-0.47	-0.89

**Tabela 6**  
Ocena przez mężczyzn życia małżeńskiego w poszczególnych okresach trwania związku

Ocena życia małżeńskiego w okresie	Kontrolna				Rozwodnicy				Ogółem						
	N	M	SD	Skosność	Kurtzoza	N	M	SD	Skosność	Kurtzoza	N	M	SD	Skosność	Kurtzoza
1 roku	800	8.69	1.75	-1.70	2.85	800	7.96	2.36	-1.18	.54	1600	8.32	2.11	-1.46	1.56
2 – 4 lat	759	8.21	1.85	-1.42	2.20	768	6.61	2.32	-0.69	-0.15	1527	7.40	2.25	-0.99	.47
5 – 7 lat	648	7.93	1.82	-1.51	2.98	670	6.18	2.58	-0.46	-0.87	1318	7.04	2.41	-0.92	.03
8 – 10 lat	561	7.86	1.81	-1.33	2.31	551	5.95	2.61	-0.29	-1.03	1112	6.91	2.43	-0.80	-0.24
11 – 13 lat	466	7.78	1.83	-1.46	2.33	443	5.45	2.65	-0.04	-1.17	909	6.65	2.55	-0.69	-0.63
14 – 16 lat	333	7.62	1.88	-1.27	1.52	325	5.05	2.70	.12	-1.19	658	6.35	2.65	-0.56	-0.89
17 – 19 lat	271	7.38	1.92	.92	.50	219	4.49	2.62	.34	-0.92	490	6.09	2.68	-0.44	-0.94
20 i powyżej	197	6.97	2.13	-1.04	.80	127	4.20	2.61	.49	-0.83	324	5.89	2.70	-0.42	-0.98

wanym poziomie  $r=.86$ , natomiast podobieństwo profili ocen zadowolenia z małżeństwa u mężczyzn rozwodników i w grupie kontrolnej jest wyraźnie wyższe –  $r=.95$ . To może oznaczać, że procesy zmian zadowolenia z małżeństwa u mężczyzn – niezależnie od poziomu zadowolenia z małżeństwa – przebiegają bardzo podobnie w obu porównywanych grupach, natomiast u kobiet procesy te przebiegają jednak nieco inaczej.

Inaczej ujmując postawione pytanie można dokonać porównań ocen surowych kobiet i mężczyzn, zamiast analizować podobieństwo profili można analizować surowe oceny postawione przez kobiety i mężczyzn. Niemniej jest to technika, która ma pewne istotne ograniczenie – jest ona możliwa jedynie retrospektywnie. A zatem analizując surowe odpowiedzi można wziąć pod uwagę jedynie odpowiedzi tych partnerów, którzy dotrwali w małżeństwie do odpowiedniego stażu – powyżej 20 lat. Jedynie ta grupa osób badanych ma tzw. „pełną pulę danych” (322 par o najdłuższym stażu, w tym 127 par z grupy kontrolnej).

Można zatem do pierwszego postawionego pytania badawczego postawić pytanie szczegółowe – czy kobiety i mężczyźni w związkach udanych i rozwodzących się różnią się co do poziomu zadowolenia ze związku w poszczególnych okresach?

W celu odpowiedzi na tak postawione pytanie przeprowadzona została analiza wariancji ANOVA –  $2 \times (2) \times (8)$  – grupa małżeńska (stabilni i rozwodnicy)  $\times$  płeć małżonka  $\times$  okres małżeństwa (8 wyodrębnionych progów stażowych) z powtarzanym pomiarem w obrębie czynników płci i okresu małżeństwa. Przy czym należy zwrócić tutaj uwagę, iż rozkład wyników ocen jakości związku małżeńskiego tak u kobiet, jak i u mężczyzn w poszczególnych okresach odbiegał znacząco od normalnego (był istotnie prawoskośny), dlatego też szacunki małżonków zostały poddane transformacji potęgowej, która doprowadziła do znaczącego i satysfakcjonującego unormowania rozkładów zmiennych – dzięki czemu można w ich analizie stosować testy parametryczne. Podsumowanie wyników zawierają Tabele 7 i 8 oraz Rycina 1.

Tabela 7

Podsumowanie ANOVA z powtarzanymi pomiarami dla oceny wpływu czynników płci oraz grupy małżeństw na ocenę zadowolenia ze związku

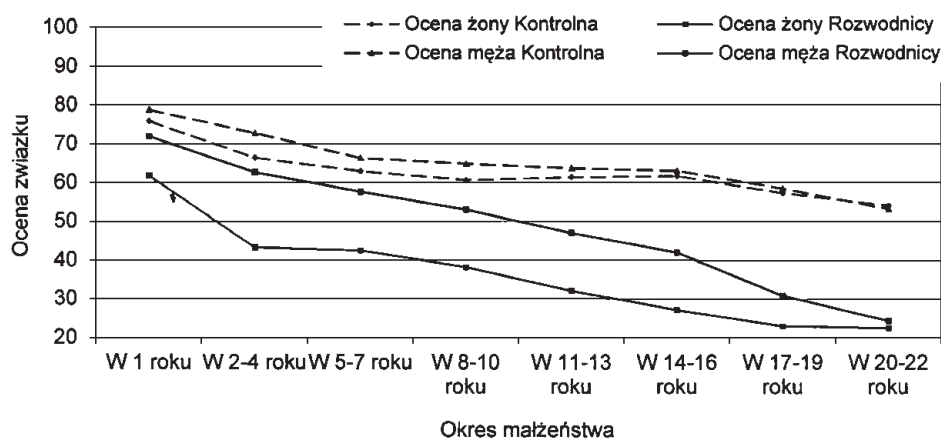
	Test istotności efektów		
	F(1,322)	p	eta <sup>2</sup>
Płeć (Żona vs Mąż)	25.213***	<.001	.073
Grupa małżeństw (Rozwodzące się vs Trwające)	141.328***	<.001	.346
Okres małżeństwa (1 rok – powyżej 20 roku)	336.298***	<.001	.511
Płeć $\times$ Grupa	10.641**	.001	.032
Okres $\times$ Grupa	42.725***	<.001	.117
Okres $\times$ Płeć	12.234**	.001	.037
Okres $\times$ Płeć $\times$ Grupa	1.214	.271	.004

\*\* $p<.01$ ; \*\*\* $p<.001$

Tabela 8

Statystyki opisowe poziomu satysfakcji ze związku w badanych związkach

	Ocena żony						Ocena męża					
	Kontrolna			Rozwodnicy			Kontrolna			Rozwodnicy		
	M	SD	SEM	M	SD	SEM	M	SD	SEM	M	SD	SEM
1 roku	75.72	26.98	1.92	61.73	31.47	2.79	78.65	25.30	1.80	71.84	26.93	2.39
2 – 4 roku	66.36	27.27	1.94	43.29	23.83	2.11	72.72	25.09	1.79	62.57	25.71	2.28
5 – 7 roku	62.88	24.96	1.78	42.49	27.25	2.42	66.29	24.03	1.71	57.59	27.22	2.42
8 – 10 roku	60.61	23.60	1.68	38.17	26.01	2.31	64.82	24.18	1.72	52.98	28.88	2.56
11 – 13 roku	61.37	24.04	1.71	32.11	25.37	2.25	63.64	24.63	1.75	47.02	30.18	2.68
14 – 16 roku	61.63	26.62	1.90	27.17	25.17	2.23	63.07	25.03	1.78	42.01	30.69	2.72
17 – 19 roku	52.27	26.66	1.90	23.02	25.02	2.22	58.46	25.54	1.82	30.87	28.41	2.52
w 20 – 20 r.	54.03	28.20	2.01	22.54	24.09	2.14	53.18	25.79	1.84	24.39	26.02	2.31



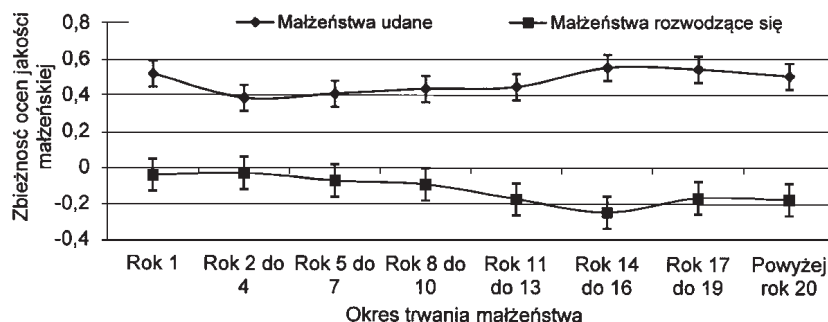
Ryc. 1. Profile oceny jakości związku małżeńskiego w poszczególnych okresach przez kobiety i mężczyzn z par rozwodzących się i par trwałych

Tabela 9  
Współczynniki korelacji Pearsona dla zbieżności ocen związku mężów i żon w poszczególnych okresach trwania małżeństwa

	Grupa małżeństw	
	Małżeństwa udane	Małżeństwa rozwodzące się
Rok 1	.517***	-.043
Rok 2 – 4	.385***	-.032
Rok 5 – 7	.408***	-.072
Rok 8 – 10	.435***	-.092
Rok 11 – 13	.477***	-.172*
Rok 14 – 16	.553***	-.245**
Rok 17 – 19	.545***	-.165*
Rok powyżej 20	.506***	-.175*
N	197	127

\* $p < .05$ ; \*\* $p < .01$

Analiza wyników wskazała, że pary rozwodzące się charakteryzują się znacząco niższym poziomem zadowolenia ze związku [ $F(1,322)=141.328^{***}$ ;  $\eta^2=.346$ ] niż pary trwające – stabilne. Wyniki sugerują ściśle, że w małżeństwach istnieje istotny statystycznie [ $F(1;322)=25.21^{***}$ ;  $\eta^2=.07$ ], choć niezbyt silny (wskaźnik  $\eta^2$  niższy od .10) efekt wpływu płci na oceny zadowolenia ze związku, gdzie generalnie mężczyźni deklarują wyższe zadowolenie ze związku niż kobiety. Ponadto oszacowane różnice między poszczególnymi okresami trwania małżeństwa okazały się istotne statystycznie – zadowolenie ze związku znacząco i istotnie statystycznie obniża się w każdym kolejnym okresie. O ile interakcje płci i grupy małżeństw okazały się istotne statystycznie, są to efekty nieznaczące, natomiast istotna statystycznie jest interakcja między efektami wpływu okresu badania i badanej grupy – [ $F(1;322)=42.725$ ;  $\eta^2=.117$ ]. Można zwłaszcza obserwując profile zauważyć, że wyniki uzyskane dla par o długim stażu są znacząco inne niż wyniki analizy dla par o stażu nie krótszym niż analizowany punkt czasowy.



Ryc. 2. Poziom korelacji między ocenami jakości małżeńskiej w poszczególnych okresach trwania związku u mężów i żon



Wyniki wskazują, że każdy z czynników – płeć, grupa małżeństw, czy okres małżeństwa – w ocenie jakości małżeńskiej w takim okresie w zasadzie niezależnie kształtuje wyniki, można więc powiedzieć, że wywierają one wpływ addytywny. Jedynie istnieje istotna statystycznie, lecz niezbyt wyraźna ( $\eta^2=.094$ ) interakcja okresu małżeństwa z badaną grupą – gdzie spadek jakości małżeńskiej jest istotnie większy w badanym okresie w grupie rozwodników niż małżeństw udanych. Różnica, jak warto zaznaczyć, jest istotna statystycznie, jednak niezbyt wyraźna.

Można jednak zadać pytanie o zbieżność ocen jakości małżeńskiej w całkowicie inny sposób – nie pytajmy o to, czy średnie dla grup małżeństw układają się w podobne profile, ale czy oceny jakości małżeńskiej żon i mężów są ze sobą zbieżne w obu badanych grupach? W tym celu przeprowadzona została analiza korelacji liniowych Pearsona między ocenami mężów i żon w poszczególnych ocenianych okresach trwania małżeństwa. Dodać jedynie należy – są to oceny retrospektywne uzyskane od par o najdłuższym stażu. Innymi słowy – pary te przeżyły z sobą co najmniej 20 lat i oceniły wszystkie poprzednie okresy trwania swojego związku. Wyniki przedstawia poniższa Tabela 9 i Rycina 2.

Wyniki są interesujące – pokazują bowiem, że w grupie rozwodników oceny małżeństwa dokonywane przez mężów są niemal całkowicie niezależne od ocen dokonywanych przez żony, zwłaszcza w odniesieniu do początkowego okresu trwania związku. Tymczasem w grupie małżeństw udanych wysoka korelacja utrzymuje się przez cały oceniany okres. I dodatkowo – choć trendy te nie są statystycznie istotne – można zauważyć pewną tendencję, że u par udanych zbieżność ocen męża i żony w miarę trwania związku raczej rośnie (korelacja coraz silniejsza dodatnia), natomiast u par nieudanych oceny te stają się coraz bardziej rozbieżne (korelacja coraz silniejsza ujemna).

Przeprowadzone analizy upoważniają do przedstawienia następującej syntezy:

1. Mężczyźni wykazują wyższe zadowolenie z małżeństwa niż kobiety (efekt ten jest niezależny od stażu małżeńskiego czy faktu rozwodzenia się).
2. Zadowolenie z związku z upływem lat obniża się (zarówno u kobiet jak i mężczyzn z obydwu grup), ale jest on znacząco silniejszy w grupie rozwodników. Profile „satysfakcji” są podobne w grupie małżeństw stabilnych, natomiast wyraźnie odmienne w grupie rozwodników (oceny żon są znacząco niższe).
3. Satysfakcja z małżeństwa w grupie małżeństw stabilnych pomimo lekkiej regresji nie „spada” poniżej 5 (w skali 0-10) w żadnym ocenianym okresie wspólnego życia a ocena początków małżeństwa jest wysoka (powyżej 7) zarówno w ocenie żon jak i mężów
4. Satysfakcja z małżeństwa w grupie rozwodników odznacza się wyraźnym regresem w miarę upływu lat i „spada” w ostatnich latach wspólnego życia po-

niziej 3. Ocena początku małżeństwa jest wyraźnie niższa u kobiet (około 5) niż ich partnerów. Ocena ostatnich lat jest u obojga partnerów zbieżna i niska (poniżej 3).

Przeprowadzone analizy pozwalają na wysunięcie tezy stwierdzającej, że rozbieżność ocen jakości małżeństwa w różnych fazach jego trwania (ze szczególnym uwzględnieniem początkowego okresu), dokonywanych przez mężów i żony i wyraźny spadek satysfakcji w miarę upływu lat, a szczególnie ostatnim okresie małżeństwa (przynajmniej u jednego małżonka) może być predyktorem podejmowania działań prorozwodowych.

### OCENA JAKOŚCI MAŁŻEŃSTWA W PIERWSZYM I OSTATNIM OKRESIE TRWANIA

Przeprowadzone wyżej analizy sugerują, że należy zwrócić szczególną uwagę na pierwszy i ostatni okres trwania związku w przewidywaniu tendencji prorozwodowych. W pierwszym kroku postawiona została hipoteza, że zadowolenie z pierwszego roku trwania związku oraz z ostatniego okresu (ostatnie 2 lata) kształtuje się na różnym poziomie w zależności od stażu związku. Analizie poddane zostały dwie zmienne – a) satysfakcja w pierwszym roku małżeństwa oraz b) satysfakcja w ostatnim okresie trwania związku. O ile wszystkie badane pary oceniały swoją satysfakcję w pierwszym roku, o tyle dla każdej pary nieco inny był okres oceniany w zależności od stażu trwania związku małżeńskiego, dla par o stażu 2 lata był to okres 2-4 lat, a dla par o stażu powyżej 20 lat ostatnim ocenianym okresem był okres 20-22 lata. Można sądzić, że pierwszy rok trwania małżeństwa będzie inaczej oceniany niż rok ostatni. Z jednej strony zabieg taki może budzić jakieś wątpliwości teoretyczne – bo jednak perspektywa patrzenia na pierwszy rok małżeństwa jest inna u małżonków z kilkuletnim stażem a inna u małżonków o stażu 20 letnim. Z drugiej strony również ocena „ostatniego okresu” to jest coś innego dla małżonków ze stażem krótkim i długim. Niemniej, jak się wydaje, przeprowadzenie takich analiz ma swoje uzasadnienie teoretyczne.

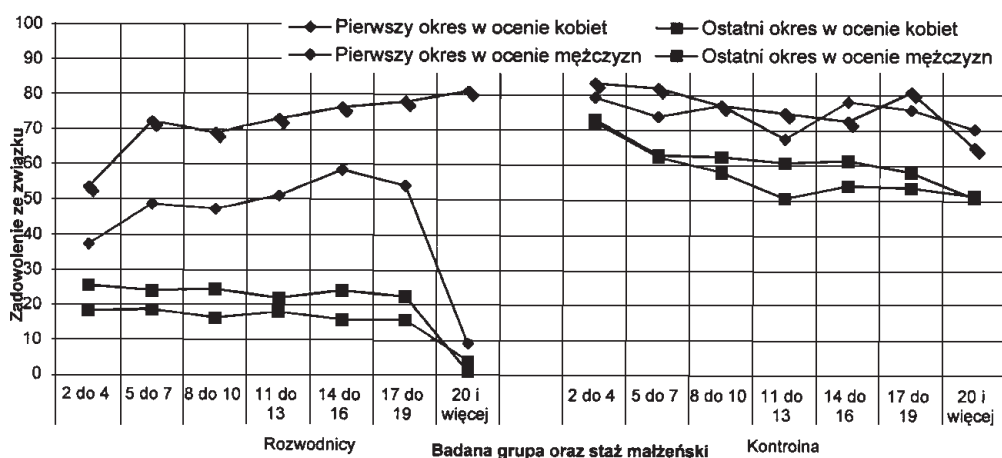
Wyniki zostały zestawione w Tabeli 10. Dla celów analizy pominięta została grupa małżeństw o stażu 1 rok. Dla tych małżeństw ocena pierwszego roku jest *de facto* również oceną ostatniego okresu trwania ich związku, niemniej w tabeli dane te są umieszczone.

Wyniki zestawione w Tabeli 10 oraz na Rycinie 3 bardzo wyraźnie, jak się wydaje, obrazują fakt, że między kobietami i mężczyznami w obu porównywanych grupach małżeństw istnieje istotna statystycznie różnica co do oceny pierwszego roku i ostatniego okresu trwania związku w zależności od tego, czy małżeństwo to rozwodzi się, czy też nie.

W celu weryfikacji hipotez o zróżnicowaniu poziomu satysfakcji kobiet i mężczyzn ze związku w pierwszym roku i ostatnim okresie jego trwania w małżeństwach stabilnych i rozwodzących się o różnym stażu małżeńskim przeprowadzona została analiza wariancji ANOVA

Tabela 10  
Statystyki opisowe poziomu satysfakcji ze związku kobiet i mężczyzn z obu porównywanych grup badawczych

Grupa	Staż lata	Kobiety						mężczyźni						N
		Pierwszy rok			Ostatni okres			Pierwszy rok			Ostatni okres			
		M	SD	SEM	M	SD	SEM	M	SD	SEM	M	SD	SEM	
Rozwodnicy	1	11.65	28.97	5.20	11.65	21.72	3.90	25.13	28.09	5.05	25.13	24.52	4.40	31
	2 - 4	37.30	28.97	2.93	18.28	21.72	2.19	53.36	28.09	2.84	25.51	24.52	2.48	98
	5 - 7	48.60	28.97	2.67	18.61	21.72	2.00	72.12	28.09	2.59	24.03	24.52	2.26	118
	8 - 10	47.27	28.97	2.79	16.25	21.72	2.09	68.89	28.09	2.70	24.42	24.52	2.36	108
	11 - 13	51.06	28.97	2.67	17.95	21.72	2.00	72.97	28.09	2.59	22.01	24.52	2.26	118
	14 - 16	58.42	28.97	2.81	15.82	21.72	2.11	76.31	28.09	2.73	24.12	24.52	2.38	106
	17 - 19	53.95	28.97	3.02	15.78	21.72	2.26	77.93	28.09	2.93	22.45	24.52	2.56	92
	20 i >	9.00	28.97	8.47	4.00	21.72	6.55	81.00	28.09	8.47	1.00	24.52	7.39	11
Kontrolna	1	79.71	28.97	4.52	79.71	21.72	3.39	78.54	28.09	4.39	78.54	24.52	3.83	41
	2 - 4	79.31	28.97	2.75	72.16	21.72	2.06	83.41	28.09	2.67	72.93	24.52	2.33	111
	5 - 7	73.84	28.97	3.09	62.28	21.72	2.32	81.97	28.09	2.99	62.80	24.52	2.61	88
	8 - 10	77.04	28.97	2.97	57.93	21.72	2.23	76.99	28.09	2.88	62.40	24.52	2.52	95
	11 - 13	67.57	28.97	2.70	50.69	21.72	2.03	74.89	28.09	2.62	60.73	24.52	2.29	115
	14 - 16	78.18	28.97	3.24	54.28	21.72	2.43	72.63	28.09	3.14	61.33	24.52	2.74	80
	17 - 19	75.88	28.97	3.39	53.68	21.72	2.54	80.93	28.09	3.29	58.00	24.52	2.87	73
	20 i >	70.33	28.97	8.36	51.42	21.72	6.27	65.08	28.09	8.11	50.83	24.52	7.08	12



Ryc. 3. Przeciętny poziom zadowolenia ze związku u kobiet i mężczyzn z obu badanych grup w zależności od stażu

2×7×(2)×(2) – grupa małżeństw × staż małżeński × płeć × oceniany okres – z powtarzaniem pomiarem w zakresie czynnika płci oraz ocenianego okresu trwania związku małżeńskiego. Wyniki zostały przedstawione w Tabeli 11.

Uzyskano istotny statystycznie efekt główny grupy małżeństw [ $F(1;1201)=119.26^{***}$ ;  $\eta^2=.090$ ], gdzie w małżeństwach udanych satysfakcja ze związku jest

oceniana znacząco wyżej niż w małżeństwach rozwodzących się. Podobnie również istotny statystycznie okazał się efekt główny płci [ $F(1;1201)=22.267^{***}$ ;  $\eta^2=.018$ ], gdzie kobiety generalnie deklarują istotnie jednakże nieznacznie niższe zadowolenie ze związku niż mężczyźni. Ponadto zaznacza się statystycznie istotny efekt główny ocenianego okresu [ $F(1;1201)=232.623^{***}$ ;  $\eta^2=.162$ ], gdzie zarysowują się różnice między oceną satysfakcji

Tabela 11

Podsumowanie analizy wariancji dla oszacowania efektów wpływu stażu małżeńskiego oraz statusu związku na satysfakcję kobiet i mężczyzn w pierwszym roku małżeństwa i w ostatnim okresie

Źródła efektu	F	Df1, Df2	p	eta <sup>2</sup>
Grupa (Małżeństwa rozwodzące się vs udane)	119.250***	1; 1201	<.001	.090
Staż małżeński (do 1 roku vs 2 do 4 lat vs 5 do 7 vs 8 do 10 vs 11 do 13 vs 14 do 16 vs 17 do 19 vs powyżej 20 lat)	1.276	6; 1201	.265	.006
Płeć (Zadowolenie kobiet vs Zadowolenie mężczyzn)	22.267***	1; 1201	<.001	.018
Oceniany okres (pierwszy rok vs ostatni rok)	232.623***	6; 1201	<.001	.162
Grupa × Staż małżeński	8.718***	1; 1201	<.001	.042
Płeć × Grupa małżeństw	11.095**	1; 1201	.001	.009
Płeć × Staż małżeński	.654	6; 1201	.687	.003
Płeć × Grupa małżeństw × Staż małżeński	.769	6; 1201	.594	.004
Oceniany okres × Grupa małżeństw	41.498***	1; 1201	<.001	.033
Oceniany okres × Staż małżeński	12.259***	6; 1201	<.001	.058
Oceniany okres × Grupa małżeństw × Staż małżeński	2.061	6; 1201	.055	.010
Płeć × Oceniany okres	14.340***	1; 1201	<.001	.012
Płeć × Oceniany okres × Grupa małżeństw	19.775***	1; 1201	<.001	.016
Płeć × Oceniany okres × Staż małżeński	3.326**	6; 1201	.003	.016
Płeć × Oceniany okres × Grupa małżeństw × Staż małżeński	1.882	6; 1201	.081	.009

\* $p < .05$ , \*\* $p < .01$ ; \*\*\* $p < .001$

w pierwszym roku małżeństwa i w ostatnim okresie na korzyść pierwszego roku małżeństwa. Natomiast wysoce interesujący wydaje się fakt, że nieistotny statystycznie okazał się efekt stażu małżeńskiego [ $F(6;1201)=1.276$ ;  $p > .25$ ;  $eta^2 < .01$ ] nie ma istotnych różnic co do oceny własnej satysfakcji w pierwszym roku oraz w ostatnim okresie niezależnie od stażu małżeńskiego. Jednakże istotne statystycznie okazują się efekty interakcji stażu małżeńskiego i grupy małżeństw [ $F(6;1201)=8.718^{***}$ ;  $eta^2=.042$ ] – w grupie małżeństw rozwodzących się o najdłuższym stażu (powyżej 20 lat) zadowolenie ze związku (zwłaszcza w ostatnich latach) jest znacząco niższe niż w małżeństwach o krótszym stażu, natomiast efekt ten nie występuje u małżonków nie rozwodzących się.

Również istotny statystycznie, choć nieznaczny okazuje się efekt interakcji wpływu stażu małżeńskiego i ocenianego okresu na poziom satysfakcji ze związku małżeńskiego [ $F(6;1201)=41.498^{***}$ ;  $eta^2=.033$ ], gdzie rozbieżność poziomu zadowolenia ze związku w pierwszym roku jego trwania i w ostatnim okresie okazuje się istotnie, choć nieznacznie mniejsza w grupie małżonków o krótszym niż małżonków o dłuższym stażu związku małżeńskiego. Natomiast interesujące jest, iż staż małżeński nie oddziałuje interakcyjnie z płcią małżonków, efekt interakcji stażu małżeńskiego i płci we wpływie na ocenę zadowolenia ze związku małżeńskiego okazał się statystycznie nieistotny ( $F < 1$ ). Ponadto istotny statystycznie, choć słaby okazuje się efekt interakcji typu małżeństw i płci [ $F(1;1201)=11.095^{**}$ ;  $eta^2 < .01$ ], gdzie mężczyźni generalnie deklarują wyższe zadowolenie ze związku małżeńskiego niż kobiety, jednakże różnica ta

jest znacząco większa w grupie małżeństw rozwodzących się niż udanych.

Kolejnym interesującym efektem jest interakcja wpływu płci i grupy małżeństw na rozbieżność ocen satysfakcji ze związku w pierwszym roku małżeństwa i w ostatnim okresie [ $F(1;1201)=19.775^{***}$ ;  $eta^2=.016$ ], gdzie mężczyźni (choć generalnie bardziej zadowoleni ze związku niż kobiety), to w grupie małżeństw udanych oceny mężczyźni pierwszego roku i ostatniego okresu są znacząco podobne, natomiast w grupie małżeństw rozwodzących się występuje silne zróżnicowanie ocen małżeństwa – rozczarowanie mężczyzn.

I ostatnim interesującym efektem – istotnym statystycznie, choć nieznacznym – jest wpływ interakcji płci i stażu małżeńskiego na ocenę satysfakcji ze związku w pierwszym roku jego trwania i w ostatnim okresie [ $F(6;1201)=3.326^{**}$ ;  $eta^2=.016$ ], gdzie okazuje się, że u mężczyzn rozbieżność między oceną pierwszego roku małżeństwa i oceną ostatniego okresu rośnie wraz ze stażem trwania związku, natomiast u kobiet różnica ta jest względnie stała, wręcz nieznacznie i nieistotnie statystycznie maleje.

Zatem, podsumowując powyższe analizy i interpretacje można powiedzieć, że staż małżeński nie różnicuje poziomu zadowolenia ze związku w jego pierwszym roku trwania oraz w ostatnim okresie, jednakże efekt ten jest ograniczony wyłącznie dla grupy małżeństw udanych, ponieważ dla małżonków rozwodzących się ponad 20-letnie pożycie sprzyja znacząco obniżeniu się ocen zadowolenia ze związku. Jednocześnie zarysowuje się pewien trend wzrastania rozbieżności między oceną związku w

jego pierwszym roku i w ostatnim okresie w miarę wzrastania stażu. Interesujące jest, że w grupie małżeństw udanych różnice między satysfakcją z pierwszego roku oraz ostatniego okresu są zasadniczo takie same dla obu płci, natomiast w grupie małżeństw rozwodzących się to przede wszystkim mężczyźni wskazują na znaczące rozczarowanie małżeństwem – pierwszy rok wydaje im się bardzo dobrym, w przeciwieństwie do ostatniego (efekt niezależny od stażu małżeńskiego).

Z kolei dane zawarte w Tabeli 12 mogą być przydatne do weryfikacji dodatkowej hipotezy wskazującej, że w poszczególnych grupach stażowych małżeństw udanych istnieje istotny statystycznie konsensus między ocenami pierwszego roku małżeństwa jak i ostatniego okresu trwania związku u obojga partnerów. Natomiast konsensus taki w zasadzie nie istnieje u partnerów z małżeństw rozwodzących się.

Tabela. 12

Zestawienie korelacji liniowych Pearsona między ocenami satysfakcji ze związku kobiet i mężczyzn w pierwszym roku i ostatnim okresie trwania związku w zależności od stażu małżeńskiego

			Małżeństwa udane				Małżeństwa rozwodzące się			
			Kobieta		Mężczyzna		Kobieta		Mężczyzna	
			Pierwszy rok	Ostatni rok	Pierwszy rok	Ostatni rok	Pierwszy rok	Ostatni rok	Pierwszy rok	Ostatni rok
2 do 4 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.60*	1.00			.46*	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.47*	.29*	1.00		.06	-.16	1.00	
		Ostatni okres	.34*	.39*	.64*	1.00	.04	-.17	.58*	1.00
5 do 7 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.42*	1.00			.32*	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.44*	.26*	1.00		.18	.10	1.00	
		Ostatni okres	.34*	.50*	.49*	1.00	-.18	-.01	.39*	1.00
8 do 10 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.30*	1.00			.43*	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.35*	.23*	1.00		.13	.00	1.00	
		Ostatni okres	.07	.61*	.36*	1.00	-.17	-.12	.31*	1.00
11 do 13 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.27*	1.00			.36*	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.69*	.32*	1.00		-.01	-.11	1.00	
		Ostatni okres	.45*	.62*	.62*	1.00	-.03	-.01	.26*	1.00
14 do 16 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.27*	1.00			.28*	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.40*	.30*	1.00		.00	-.27*	1.00	
		Ostatni okres	.31*	.76*	.35*	1.00	-.08	.20*	.38*	1.00
17 do 19 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.33*	1.00			.46*	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.73*	.20*	1.00		-.03	-.11	1.00	
		Ostatni okres	.19	.64*	.16	1.00	.03	-.02	.30	1.00
pow. 20 lat	Kobieta	Pierwszy rok	1.00				1.00			
		Ostatni okres	.30*	1.00			.12	1.00		
	Mężczyzna	Pierwszy rok	.62*	-.04	1.00		.21*	.12	1.00	
		Ostatni okres	.31*	.45*	.48	1.00	-.07	.05	.19	1.00

\*p .....

Powyższe analizy upoważniają do wysunięcia następujących wniosków:

1. Dynamika ocen kobiet i mężczyzn dotyczących pierwszego i ostatniego okresu trwania małżeństwa jest zróżnicowana w zależności od typu związku (stabilny – rozpadający się);
2. W związkach stabilnych występuje podobieństwo ocen pierwszego i ostatniego okresu (silniejsze u kobiet), w związkach rozwodzących wyraźny spadek satysfakcji z małżeństwa u obojga partnerów (silniejszy u mężczyzn);
3. W grupie małżeństw udanych różnice między satysfakcją z pierwszego roku oraz ostatniego okresu są zasadniczo takie same dla obu płci, natomiast w grupie małżeństw rozwodzących się to przede wszystkim mężczyźni wskazują na znaczące rozczarowanie małżeństwem – pierwszy rok wydaje im się bardzo dobrym, natomiast ostatni okres dramatycznie złym i to efekt ten jest stosunkowo niezależny od stażu małżeńskiego.

## DYSKUSJA WYNIKÓW

Została przeprowadzona psychologiczna charakterystyka związków będących w procesie rozwodzenia i związków stanowiących grupę porównawczą – związków stabilnych. Porównanie tych dwóch typów małżeństw pozwoliło na przybliżenie czynników różnicujących obydwie grupy małżeństw a tym samym określenie przybliżonych predyktorów rozpadu czy trwałości związków małżeńskich. Cechą charakterystyczną tych analiz jest uwzględnienie określonych progów stażowych, dotyczących zmiennej „czas doświadczenia małżeńskiego”. Dokonanie opisu małżeństw różniących się okresem bycia w związku pozwoliło na zwrócenie szczególnej uwagi na dynamikę satysfakcji ze związku w percepcji żon i mężów z dwóch wyodrębnionych typów małżeństw jak i szczególne znaczenie w prognozowaniu tejże dynamiki – poczucia satysfakcji w pierwszych miesiącach czy latach wspólnego życia. Ponadto okazało się, że osiągnięcie określonego, niskiego poziomu satysfakcji uruchamia tendencje prorozwodowe w szczególności u żon. Ważnym osiągnięciem tych badań jest teza stwierdzająca, że efekt „działania prorozwodowe” jest niezależny od stażu związku (wykrycie jego było możliwe dzięki uwzględnieniu w badaniach dużej liczby małżeństw o różnym stażu wspólnie spędzonych lat).

Uzyskane wyniki jednoznacznie wskazują na znaczenie poczucia zadowolenia ze związku w początkowym stadium małżeństwa. W związkach rozpadających było ona znacząco niższe niż w związkach stabilnych. Zatem można przypuszczać, że istotną kwestią jest jakość relacji między partnerami tuż po zawarciu małżeństwa, a jest ona determinowana „dojrzałością „do związku „jej” i „jego” oraz i co się z tym wiąże jakością relacji w okresie przedmałżeńskim (Plopa, 2005; Brock, Lawrence, 2008). Jakość ta może zależeć od dotychczasowych doświadczeń jak i cech podmiotowych partnerów (doświadczenie przy-

wiązania, neurotyzm, niezdolność do empatii, obronne nastawienia, nadmierny niepokój, egocentryczna orientacja, niestabilny system wartości, problemy przeniesione do związku z rodziny generacyjnej, negatywne doświadczenia przedmałżeńskiej, jakość rodziny generacyjnej, poziom oczekiwań wobec partnera i związku) (Karney i in., 2005; Kluwer, 2000; Conney, 2000; Brock i Lawrence, 2008; Randall i Bodenmann, 2009).

Cechy podmiotowe partnerów determinują jakość ich funkcjonowania nie tylko w związku małżeńskim, jak dowodzi wiele badań (Huston i Houts, 1998; Rostowski, 1987, 2009; Buss, 2002, 2003; Plopa, 2003, 2011; Markman i in., 2010), ale też mają one też istotny wpływ na proces poznawania się (ocena wzajemnej atrakcyjności w różnych obszarach) w okresie przedmałżeńskim. Stąd też, jak sugerują niektórzy badacze zasadna jest analiza bliskich związków na dymensji czasowej obejmującej okres przedmałżeński i pierwsze lata trwania małżeństwa. Ten okres można nazwać okresem szczególnej wrażliwości na dopasowanie się partnerów nawzajem do siebie o ile wykażą stosowne i dojrzałe zaangażowane w pracy nad relacją. Niektóre cechy podmiotowe partnerów (poziom zgodności czy różnic) mogą determinować ten proces w kierunku pozytywnym bądź negatywnym.

Ważność pierwszych lat wspólnego życia w powiązaniu z doświadczeniem przedmałżeńskim w predykcji skłonności prorozwodowych (na co wskazały badania własne), może być analizowana z perspektywy teoretycznej zaproponowanej przez Houston i Houts (1998). Wskazują oni na trzy modele relacji między partnerami w okresie przedmałżeńskim, które mają zasadniczy wpływ na odczuwany poziom satysfakcji w początkach małżeństwa. Model rozczarowania (*disillusionment model*) który zakłada, iż podczas załotów potencjalnie problematyczne aspekty osobowości są ujawniane, pojawiają się problemy i niezgodności, niemniej partnerzy są skłonni traktować je jako małe zagrożenie dla związku. Partnerzy podczas załotów mogą mieć świadomość dzielących ich różnic, niemniej „filtrują zdarzenia przez różowe okulary” nie podejmując tym samym wysiłku na rzecz głębszego poznania się. Stąd też można przypuszczać, że problemowe usposobienia i niezgodności, które w okresie przedmałżeńskim są bagatelizowane przez partnerów, z pewnością staną się znacznie widoczne i dokuczliwe po zawarciu małżeństwa. Wyidealizowane obrazy ustępują miejsca bardziej realistycznym, gdyż życie małżeńskie zmusza partnerów do realistycznego ujawniania siebie, swoich cech osobowości, które mogły być bardziej ukryte w okresie przedmałżeńskim.

Innymi słowy zaczyna nabierać znaczenia dla jakości zawartego związku małżeńskiego poziom podobieństwa (zgodności) między różnymi obszarami osobowości małżonków. Zachowanie partnerów w małżeństwie stopniowo zaczyna odzwierciedlać ich prawdziwą osobowość, dlatego też związki stabilizują się i z czasem współmałżonkowie potrafią już odróżnić trwałe cechy osobowości od tych nieprawdziwych, wyidealizowanych (Huston i Houts, 1998; Kinnune i Pulkkinen, 2003). Podejmowa-

ne badania empiryczne testujące ten model wskazują, że w okresie małżeńskim więź między partnerami się osłabia a problemem staje niejednoznaczność oczekiwań wobec siebie. Partnerzy są bardziej uczuciowi, kochający i mniej wrodoży podczas zalotów i jako nowożeńcy niż po roku lub dwóch latach małżeństwa. Zauważono, że mężczyźni i kobiety ujawniają wyższą więź uczuciową podczas przechodzenia ze stanu zalotów do nowożeńców i że ta miłość staje się słabsza podczas pierwszych dwóch lat małżeństwa. Konflikt, który jest na niskim poziomie podczas zalotów i krótko po ślubie, wzrasta podczas pierwszego roku małżeństwa i pozostaje na wysokim poziomie aż do drugiego roku małżeństwa. „Psychicznie miesiąc miodowy” zaczyna się podczas zalotów i kończy we wczesnym okresie małżeństwa (Huston i Houts, 1998). Model rozczarowania sugeruje, że w okresie przedmałżeńskim partnerzy nie podejmują prób podejmowania zadania „zgodności” i częściej prezentują siebie w sposób, który jest niezgodny z ich prawdziwymi upodobaniami. Jednakże, kiedy miesiąc miodowy się kończy i partnerzy zaczynają pokazywać swoje „prawdziwe oblicze”, zagadnienia dotyczące zgodności prawdopodobnie staną się najważniejsze. Związki zmieniają się przez pierwsze lata małżeństwa, zarówno w zachowaniu jak i w okazywaniu uczuć wobec siebie, narastają sprzeczności związane z miłością i negatywizmem oraz konfliktem, co stanowić może zagrożenie dla stabilności związku.

Model ustawicznych problemów (*perpetual problems model*) zakłada, że partnerzy zarówno w okresie przedmałżeńskim jak i po zawarciu małżeństwa zachowują podobną strategię komunikacji w stosunku do siebie. Stąd też problemy widoczne w różnych sytuacjach w okresie przedmałżeńskim utrzymują się także w małżeństwie. Ten model zakłada także, że pojawiające się problemy wynikające z odmienności przyjmowanych perspektyw przez partnerów (wynikających głównie z różnych charakterystyk psychologicznych) niezależnie od tego czy to jest okres narzeczeński czy małżeński, mają wpływ na kształtowanie się satysfakcji z relacji. Co więcej, nierozwiązane konstruktywnie problemy, które pojawiają się w okresie przedmałżeńskim mogą przetrwać i ujawnić się z większą siłą, destruktywnie wpływając na poziom bliskości w stosunku do siebie w małżeństwie. Ten model sugeruje, że pary wkraczające na drogę małżeństwa mają wzajemną świadomość słabych i mocnych stron współmałżonka, niemniej nie „pracowały” nad tą kwestią. Model ustawicznych problemów pojawiających się w związku zakłada, że może nastąpić załamanie się spójności już podczas zalotów- prawdopodobnie w ukrytej formie ciągnące się i rozszerzające na osi czasu. W świetle badań empirycznych okazywało się, że pary, które miały problemy z „porozumieniem się przed zawarciem małżeństwa, były bardziej narażone na konflikt w trakcie trwania kolejnych lat związku. Przedmałżeński konflikt i niejednoznaczność w „odeczytywaniu” swoich uczuć były znaczącym predykatorem ujawniania się ustawicznych problemów w trakcie małżeństwa, obniżania się jego

atrakcyjności nawet do poziomu wyzwalającego myślenie o rozstaniu się (Huston i Houts, 1998).

Model akomodacji (*accommodation model*) sugeruje, iż kiedy problemowe usposobienia partnerów lub niezgodne ich oczekiwania, pragnienia, ujawniają się w relacji, mogą prowadzić do rozczarowań i konfliktów; jednakże z upływem czasu partnerzy, którzy pozostają razem utrzymują satysfakcjonującą więź dzięki konstruktywnej pracy nad komunikacją między sobą. Partnerzy mają szansę na stworzenie związku małżeńskiego o wysokim poziomie satysfakcji i stabilności, ponieważ potrafią od początku bliższej znajomości kreować we wzajemnych relacjach wysoki poziom otwartości, zaufania i szczerości. W początkowym okresie życia małżeńskiego partnerzy są w miarę przystosowani do siebie, dzięki zaakceptowanym kompromisom wypracowanym w okresie znajomości przedślubnej. Zatem model akomodacji przedstawia ideę, że osobowość partnerów oraz poziom ich zgodności mają wpływ na związek podczas zalotów i w okresie wczesnego małżeństwa, ale z czasem „problem podobieństw i różnic” schodzi na drugi plan (został przepracowany) wobec wyzwań jakie stawia małżeństwo. Model akomodacji sugeruje, że większość problemów, które pojawiają się, z czasem zanikają, ponieważ partnerzy „nauczyli się” je rozwiązywać jeszcze przed zawarciem związku małżeńskiego bądź w pierwszych miesiącach jego trwania (w fazie nowożeńców). Konstruktywna komunikacja przedmałżeńska może prowadzić do rozwoju zaangażowania w utrzymanie i rozwój związku. W świetle badań empirycznych okazało się, że małżonkowie, którzy doświadczyli wysokiego poziomu intymności w związku zarówno w okresie przedmałżeńskim jak i 2 lata po ślubie bardzo rzadko doświadczyli istotnych konfliktów, dwuznaczności (jeżeli pojawiały się różnice, to podejmowana była efektywna praca nad nimi) w zachowaniach wobec siebie co przekładało się na znaczące zaangażowanie na rzecz trwania związku (związek przyjmował „pogodną aurę”) (Huston i Houts, 1998).

Wszystkie trzy zaprezentowane modele podkreślają wpływ doświadczeń z okresu przedmałżeńskiego na dalszą „historię” związku. Kiedy występuje tendencja do wypracowania zgodności w różnych obszarach ważnych dla związku to współwystępuje ten proces ze wzajemnym okazywaniem sobie uczuć, spostrzeganiem siebie jako osób wrażliwych na potrzeby i punkt widzenia partnera. Jeżeli partnerzy nie są skłonni do kompromisów poprzez dojrzałe formy komunikacji to w życiu małżeńskim może dochodzić do wzajemnych rozczarowań związkiem (na przykład po urodzeniu się dziecka). Brak konsensusu, dotyczącego ról jest odzwierciedlony podczas zalotów i w okresie wczesnego małżeństwa, może wywołać znaczący poziom konfliktu i negatywizmu; dodatkowo, niezgodność podczas zalotów jest odzwierciedlona w dwuznaczności wyrażania uczuć przez partnerów, a szczególnie kobiety. Brak porozumienia po dwóch latach małżeństwa wiąże się zarówno z dwuznacznością uczuć małżonków dotyczącą ich małżeństwa i postrzeganiem mężów przez swo-

je żony jako posiadających antagonistyczne osobowości. Zatem pierwsze lata po ślubie są ważne dla prognozowania stabilności związku, jeżeli rozczarowanie wzrasta mogą pojawiać się tendencje prorozwodowe, szczególnie u tych partnerów, którzy pasują do modelu ustawicznych problemów lub modelu rozczarowania (Huston i Houts, 1998; Hill i Peplau, 1998; Bradbury i in., 1998; Plopa, 2003; Zajdlie-Plopa, 2009; Markman i in., 2010; Plopa i Zajdlie-Plopa, 2011).

Można sądzić, że rodzące się zaangażowanie w związek jest kluczową kwestią. W związkach stabilnych jest ono wysokie u obojga partnerów i chociaż ogólna ocena jakości małżeństwa obniża się w podobnym stopniu u żon i mężów ale z poziomu (7 i więcej) do 5 i więcej. Nie przekracza poziomu przeciętnej satysfakcji z małżeństwa. Prawidłowość ta odnosi się do związków o różnym stażu małżeńskim. Prawdopodobnie jest tak, że w małżeństwach udanych małżonkowie w jakiś dość podobny sposób patrzą na swój związek zarówno w jego początkach, jak i w ostatnim okresie, jest to prawdopodobnie rezultat „dopasowania się” w zakresie jakości komunikacji wynikającej z zaangażowania obojga w związek i odczuwania satysfakcji z racji bycia ze sobą. Według modelu adaptacji można sądzić, że partnerzy „pracują” nad swoim związkiem. Dbają przynajmniej w stopniu umiarkowanym, o dostarczanie sobie nawzajem doświadczeń wzajemnej atrakcyjności, wzajemnego zaufania, wzajemnego zaangażowania, intymności, co doprowadza bezpiecznego czucia się w związku.

Odmienne wygląda sytuacja w związkach rozpadających się. Partnerzy od początku tworzą „związki ryzyka” z uwagi na fakt, że ich satysfakcja z małżeństwa u jego progu jest co najwyżej przeciętna i co ważne poziom jej odczuwania jest zróżnicowany między partnerami (we wszystkich grupach stażowych ocena związku na początku jego trwania jest istotnie niższa u kobiet). Można sądzić, że partnerzy nie ujawniają wystarczającej motywacji (przynajmniej jeden z nich) aby dbać o wzajemną atrakcyjność, zaufanie, zaangażowanie, wymianę intymności. Taka sytuacja prowadzi do poczucia „związku pustego”, co skłania zazwyczaj jednego z partnerów, wcześniej, czy później, do podejmowania działań prorozwodowych.

## **REFLEKSJE KOŃCOWE – PERSPEKTYWA DALSZYCH BADAŃ**

Pomimo naukowych ustaleń, że proces rozwodu rozpoczyna się znacznie wcześniej przed fizyczną separacją i prawnym rozstaniem małżonków, teoretyczne analizy koncentrują się na rodzinnych zadaniach, interakcjach, relacjach i dobrostanie członków rodziny w okresie jej rozpadu i reorganizacji. Prawdopodobnie jest to rezultatem przyjmowania tezy, że głównym czynnikiem stresogennym jest rozwód sam w sobie. Wydaje się jednak, że bardziej zintegrowana perspektywa kierująca uwagę na wczesne stadium rozpadu małżeństwa, rodzicielskie zachowania z tego okresu, dynamikę relacji rodzic-dziecko,

zmianę relacji z dalszymi krewnymi, trajektorię przed i po zakłóceniach w kontekście dobrostanu dziecka i rodziców może pogłębić zrozumienie zagadnienia (Whitton i in., 2008).

Jednym z wyzwań w określeniu procesu rozwodu w jego wczesnym stadium, sformułowaniu wniosków, propozycji oraz badawczych zagadnień jest zdefiniowanie de facto momentu jego rozpoczęcia. Czas trwania małżeństwa do rozwodu jest oczywiście istotną zmienną, są nimi również zmiany odpowiednich procesów rodzinnych poprzedzające i trwające we wczesnym stadium rozpadu małżeństwa (takich jak małżeńska jakość, częstotliwość i głębokość konfliktów, poziom wsparcia rodziców z rodzin generacyjnych, konflikty z dziećmi). Wysiłki w identyfikacji zwiastunów komplikuje duża liczba oraz różnorodność małżeńskich dysfunkcji. Wskazanie konkretnego momentu, w którym rozpoczyna się proces rozwodu prawdopodobnie nie znajdzie odniesienia w przypadku większości małżeństw (pomimo, że niektóre wydarzenia, co za tym idzie czas ich zaistnienia, mogą być tożsame dla części związków, które zmierzają ku rozwodowi). Bardziej owocną strategią może okazać się zwiększenie wysiłków przy zbieraniu wyczerpujących danych, zarówno z perspektywy retrospektywnej jak i aktualnej, w zakresie funkcjonowania rodziny w kontekście ujawniania się niepokojących symptomów dezintegracyjnych.

Refleksji naukowej należy, jak się wydaje, poddać efektywność wykorzystywania naukowych teorii do badania zjawiska rozwodu. Zmiany w rodzinnej strukturze i rodzinnych relacjach towarzyszące rozwodowi są bardziej głębokie i skomplikowane niż zakładają obecnie skonstruowane teorie. Na przykład, podejście systemowe do rodziny ukazuje użyteczność kształtowania wzajemnych więzi w kontekście rodziny dwupokoleniowej. Jednak obecnie przechodzi ona wielostrukturalne zmiany (włączając kolejne konkubiny, wysoką skalę rozwodów, ponowne zawarcie związku małżeńskiego lub kolejny rozwód). Zasadne staje się konstruowanie teoretycznych modeli uwzględniających w badaniach rodziny trzy i czteropokoleniowe ze szczególnym uwzględnieniem więzi rodzinnych – na przykład badając więzi dziecka będącego w „sieci różnych rodziców” w różnych gospodarstwach domowych: biologiczna matka dziecka oraz jej drugi mąż (ojczym), nie mieszkający z dzieckiem biologiczny ojciec i jego partnerka oraz była żona ojca z drugiego małżeństwa (macocha). Zrozumienie w jaki sposób rozwód oraz inne rodzinne zmiany mają wpływ na adaptację dziecka, wymagana jest dokładniejsza analiza relacji rodzinnych w gospodarstwach domowych, jak również analiza różnych wpływów społecznych (równieżników, sąsiedztwa, szkoły).

Rysującym się wyzwaniem jest również udoskonalenie istniejących teorii lub skonstruowanie nowych teoretycznych ram dla badania wielu rodzin w okresie, gdy dziecko wchodzi i wychodzi z rodzicielskich układów, a rodzice wyprowadzają się i opuszczają gospodarstwo domowe. Analiza zmian zachodzących w rodzinie i w relacjach członków rodziny wymaga od badaczy bardziej

ważnego i konsekwentnego wyróżnienia analizowanych jednostek (np. osoba, gospodarstwo domowe, rodzina). Rozwijanie i testowanie różnych modeli może pomóc lepiej zrozumieć, czy rozwód jest unikalny pod względem zmian strukturalnych oraz jakie są jego podobieństwa i różnice w stosunku do innych zmian, takich jak rozpad konkubinatu.

Obiecującą przesłanką jest fakt, że do badań procesu rozwodowego stosuje się na większą skalę ujęcie wieloteoretyczne i wielodyscyplinarne. W przeszłości badacze skupiali się w analizach w takich dziedzinach jak socjologia, demografia, nauka o rodzinie, psychologia rozwoju, psychologia społeczna i komunikacji. Obecnie badania nad procesem rozwodowym rozszerzone są w zakresie dziedzin takich jak psychologia społeczna, badania nad urazami psychicznymi, psychiatria, epidemiologia, zdrowie i medycyna. Rozszerzenie przyzmatu teoretycznego jest niezbędne w zrozumieniu złożoności procesu rozwodu, jego zwiastunów, pochodnych i następstw. Zasadne wydaje się również stosowanie analiz jakościowych, które mogą ujawniać zmienność, złożoność jak i specyfikę zjawiska rozwodu. Integracyjne stosowanie metod badawczych może być szczególnie cenne w odkrywaniu różnicowania, niestałości, zmian wewnątrz rodzin doświadczających rozwodu i kryzysów (Plopa, 2007; Afifi i in., 2009; Amato, 2010).

Pełniejsze zrozumienie procesu rozwodu wymaga zastosowania szerokiego wachlarza hipotez i dogłębnej jasno sprecyzowanej i systematycznej analizy. W określeniu procesu rozwodu znacznie więcej uwagi musi być poświęcone zagadnieniom takim jak:

- kiedy się on rozpoczyna, co obejmuje i jak różni członkowie rodziny go przeżywają, doświadczają. Na przykład – czy konflikt małżeński jest przyczyną rozwodu, czy częścią całego procesu?
- czy istnieje jeden proces rozwodu charakterystyczny dla doświadczeń rodziny, czy wiele odrębnych procesów dla żony, męża, dzieci czy młodzieży? Zasadne wydaje się również uwzględnienie w tych analizach szerszej perspektywy kulturowej, a co za tym idzie rozszerzenie zarówno modeli badawczych, jak i pogłębiania teoretycznych narzędzi do badań rozwodu.

## LITERATURA

- Afifi, T., Boman, J., Fleisher, W., Sareen, J. (2009). The relationship between child abuse, parental divorce, and lifetime mental disorders and suicidality in a nationally representative adult sample. *Child Abuse and Neglect*, 33, 139-147.
- Amato, P.R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666.
- Amato, P., Keith, B. (2004). Parental divorce and well-being of children: A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-46.
- Amato, P.R., Previti, D. (2003). People's reasons for divorcing gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 24, 602-626.
- Amato, P.R., Hohmann-Marriot, B.A. (2007). Comparison of high- and low-distress marriages that end in divorce. *Journal of Marriage and Family*, 69, 621-638.
- Antle, B.F., Karam, E., Christensen, D.N., Barbee, A.P., Sar, B.K. (2011). An evaluation of healthy relationship education to reduce intimate partner violence. *Journal of Family Social Work*, 14, 387-406.
- Bakiera, L. (2009). Wartość małżeństwa w rozwoju człowieka dorosłego. W: B. Harwas-Napierała (red.), *Rodzina jako wartość w rozwoju człowieka* (s. 25-57). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bix, B. (2002). Reflections on the Nature of Marriage. W: A. J. Hawkins, L. D. Wardle, D.O. Coolidge (red.), *Revitalizing institution of marriage for the twenty-first century*. London: Praeger Publishers
- Bradbury, T.N., Cohan, C.L., Karney, B.R. (1998). Optimizing longitudinal research for understanding and preventing marital dysfunction. W: T.N. Bradbury (red.), *The Developmental Course of Marital Dysfunction*. Cambridge University Press.
- Buss, D.M. (2003). *Ewolucja pożądania*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Buss, D.M. (2002). *Zazdrość – niebezpieczna namiętność*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brock, R.L., Lawrence, E. (2008). A longitudinal investigation of stress spillover in marriage: Does spousal support adequacy buffer the effects. *Journal of Family Psychology*, 22, 11-20
- Beisert, M. (2000). *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Cooney, T.M. (2000). Parent-child relations across adulthood. W: R.M. Milardo, S. Duck (red.), *Families as relationships*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Crowell, J., Treboux, D., Brockmeyer, S. (2009). Parental divorce and adult children's attachment representations and marital status. *Attachment and Human Development*, 11, 87-101.
- Demo, D.H., Buehler, Ch. (2013). Theoretical approaches to studying Divorce. W: A. Fine, F. Fincham (red.), *Handbook of family theories* (s. 263-279). New York: NY 10017.
- Hill, C.H.T., Peplau E.A. (1998). Premarital predictors of relationship outcomes: A 15-year follow-up of the Boston couples study. W: T.N. Bradbury (red.), *The developmental course of marital dysfunction*. Cambridge University Press.
- Huston T.L., Houts, R.M. (1998). The psychological infrastructure of courtship and marriage: The role of personality and compatibility in romantic relationships. W: T.N. Bradbury (red.), *The developmental course of marital dysfunction*. Cambridge University Press.
- Gonzalez, L., Vitanen, T.K. (2009). The effect of divorce laws on divorce in Europe. *European Economic Review*, 53, 127-138.
- Hawkins, A.J., Willoughby, B.J., Doherty, W.J. (2012). Reasons for divorce and openness to marital reconciliation. *Journal of Divorce and Remarriage*, 53, 453-463.
- Hertenstein, M., Hansel, C., Butts, A., Hile, S. (2009). Smile intensity in photographs predicts divorce later in life. *Motivation and Emotion*, 33, 99-105.



- Hilton, J. Anderson, T. (2009). Characteristics of women with children who divorce in midlife compared with those who remained married. *Journal of Divorce and Re-marriage*, 50, 309-329.
- Huesmann, L., Dubow, E., Boxer, P. (2009). Continuity of aggression from childhood to early adulthood as a predictor of life outcomes: Implications for the adolescent-limited and life-course-persistent models. *Aggressive Behavior*, 35, 136-149.
- Karney B.R., Story, L.B., Bradbury, T.N. (2005). Marriages in context: Interactions between chronic and acute stress among newlyweds. W: T.A., Revenson, K. Kayser, G. Bodenmann (red.), *Couples coping with stress: Emerging perspectives on dyadic coping* (s. 13-32). Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Kinnunen, U., Pulkkinen, L. (2003). Childhood socio-emotional characteristics as antecedents of marital stability and quality. *European Psychologist*, 8, 4, 223-237.
- Kluwer E.S. (2000). Marital quality. W: R.M. Milardo, S. Duck (red.), *Families as relationships*. Chichester: John Wiley&Sons Ltd.
- Lavner, J.A., Bradbury, T.N. (2012). Why do even satisfied newlyweds eventually go on to divorce? *Journal of Family Psychology*, 26, 1, 1-10.
- Markman, H.J., Stanley, S.M., Blumberg, S.L. (2010). *Fighting for your marriage: A deluxe revised edition of the classic best-seller for enhancing marriage and preventing divorce*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Markman, H.J., Rhoades, G.K., Stanley, S.M., Ragan, E.P., Whitton, S.W. (2010). The premarital communication roots of marital distress and divorce: The first five years of marriage. *Journal of Family Psychology*, 24, 3, 289-298.
- Mustonen, U., Huurre, T., Kiviruusu, O., Haukkala, A., Aro, H. (2011). Long-term impact of parental divorce on intimate relationship quality in adulthood and the mediating role of psychosocial resources. *Journal of Family Psychology*, 25, 4, 616-619.
- Overall, N.C., Fletcher, G.J.O., Simpson, J.A., Sibley, C.G. (2009). Regulating partners in intimate relationships: The costs and benefits of different communication strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 620-639.
- Plopa, M. (2002). Doświadczenie intymności a satysfakcja z małżeństwa. *Małżeństwo i Rodzina*, 3, 3, 22-26.
- Plopa M. (2003). Intymność a „je” i „jego” satysfakcja ze związku małżeńskiego. W: I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Plopa, M. (2011). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plopa, M. (2007). *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plopa, M., Zajdlic-Plopa, T. (2013). Psychospołeczne predyktory rozpadu związków małżeńskich. W: M. Plopa (red.), *Człowiek we współczesnym świecie. Zagrożenia i wyzwania* (s. 43-138). Elbląg: Wydawnictwo EUH-E.
- Przybyła-Basista H. (2004). Rozwiązywanie konfliktów przez pary małżeńskie w sytuacji rozwodowej. W: K. Popiolek (red.), *Kryzysy, katastrofy, kataklizmy. Zjawiska współczesnej cywilizacji* (s. 175-189). Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
- Przybyła-Basista, H. (2006). *Mediacje rodzinne w konflikcie rozwodowym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Randal, A.,K., Bodenman, F. (2009). Rola nacisku na ścisłe związku i małżeńskie zadowolenie. *Psychologia Kliniczna*, 29, 105-115.
- Rhoades, G.K., Stanley, S.M. (2011). Using individual-oriented relationship education to prevent family violence. *Journal of Couple and Relationship Therapy*, 10, 185-200.
- Rhoades, G., Stanley, S., Markman, H. (2009). The pre-engagement cohabitation effect: A replication and extension of previous findings. *Journal of Family Psychology*, 23, 107-111
- Rostowski J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa*. Warszawa: PWN.
- Rostowski J. (2009). Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego. W: T. Rostowska (red.), *Psychologia Rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*. Warszawa: Difin SA.
- Schoebi, D., Karney, B.R., Bradbury, T.N. (2012). Stability and change in the first 10 years of marriage: Does commitment confer benefits beyond the effects of satisfaction? *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 4, 729-742.
- Schoen, R., Canudas-Romo, V. (2006). Timing effects on divorce: 20th century experience in the United States. *Journal of Marriage and Family*, 67, 749-758
- Scott, S.B., Rhoades, G.K., Stanley, S.M., Allen, S., Markman, H.J. (2013). Reasons for divorce and recollections of premarital intervention: Implications for improving relationship education. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 2, 131-145
- Scott, S.B., Rhoades, G.K., Stanley, S.M., Allen, S., Markman, H.J. (2013). Reasons for divorce and recollections of premarital intervention: Implications for improving relationship education. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 2, 131-145
- Whitton, S.W., Rhoades, G. K., Stanley, S. M. i Markman, H. J. (2008). Effects of parental divorce on marital commitment and confidence. *Journal of Family Psychology*, 22, 5, 789-793.
- Whitton, S.W., Rhoades, G. K., Stanley, S. M. i Markman, H. J. (2008). Effects of parental divorce on marital commitment and confidence. *Journal of Family Psychology*, 22, 5, 789-793.
- Zajdlic-Plopa, T. (2009). Z badań nad percepcją swojego małżeństwa przez partnerki rozwodzące się. W: M. Plopa (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania* (t. 3, s. 269-291). Elbląg: Wydawnictwo EUH-E.

